

Internationale vergelijking van de arbeidsduur

De gemiddelde arbeidsduur hangt in veel landen samen met de arbeidsmarktsituatie. In dit artikel wordt op dit verband ingegaan. De auteur constateert dat de flexibiliteit van de arbeidsduur in de Nederlandse nijverheid minder is dan in andere landen. De reden hiervoor is dat in ons land minder gebruik wordt gemaakt van overwerk en werktijdverkorting. Wel wordt in Nederland meer gebruik gemaakt van deeltijdarbeid, maar aan deze tendens liggen volgens de auteur niet alleen arbeidsmarkt-motieven maar ook culturele factoren ten grondslag.

DRS. A.W.F. CORPELEIJN*

Evenals in andere Europese landen is in Nederland de arbeidsduur in de afgelopen decennia verminderd door de invoering van de vijfdaagse werkweek, de toeneming van de vakantieduur en andere vormen van arbeidsduurverkorting. In een periode van 30 jaar is de jaarlijkse arbeidsduur met ca 25% gedaald tot het huidige niveau van ruim 1740 uur. Dit niveau ligt niet veel hoger dan in de Bondsrepubliek, waar de jaarlijkse arbeidsduur in 1986 op 1730 uur was gekomen. Deze cijfers hebben betrekking op de normale arbeidsduur van voltijdwerknemers, zoals deze in collectieve regelingen (CAO's) is vastgelegd. De feitelijke arbeidsduur per werknemer wordt behalve door de regelingen ook bepaald door factoren als overuren, (ziekte)verzuim, werktijdverkorting en deeltijdarbeid. Deze feitelijke duur is nog sterker gedaald dan de standaard-arbeidsduur, onder meer door de deeltijdarbeid.

In dit artikel wordt de arbeidsduur in Nederland op een aantal punten vergeleken met die in de omliggende landen, namelijk België, de Bondsrepubliek Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. Hierbij wordt met name aandacht besteed aan de relatie tussen arbeidsduur en werkgelegenheid. In de eerste paragraaf wordt ingegaan op de flexibiliteit (conjunctuurgevoeligheid) van de arbeidsduur in de nijverheid. De tweede paragraaf handelt over de deeltijdarbeid, die in de afgelopen jaren in Nederland sterk in omvang is toegenomen. De arbeidsduurstatistieken op EG-niveau (en in sommige lid-staten) zijn overigens fragmentarisch en weinig doorzichtig, zodat de vergelijkingsmogelijkheden beperkt zijn en voorzichtigheid op dit gebied zeker geboden is.

De flexibiliteit van de arbeidsduur

Fluctuaties in de economische bedrijvigheid komen op de arbeidsmarkt tot uiting in de ontwikkeling van de werkgelegenheid, en ook enigszins in veranderingen van de arbeidsduur. Vanouds geldt dan ook de gemiddelde werkweek als een conjunctuurindicator². Hierbij moet worden gedacht aan de feitelijke arbeidsduur per werknemer. Verschijnselen als overwerk en werktijdverkorting vormen de voornaamste verklaring voor de conjuncturele fluctuaties in deze arbeidsduur.

De noodzaak van overwerk is vooral aanwezig in geval van krapte op de arbeidsmarkt. Het is dan ook interessant om te zien in hoeverre de traditionele conjunctuurgevoeligheid van de arbeidsduur in de huidige arbeidsmarktsituatie nog bestaat.

In de Bondsrepubliek is de invloed van overwerk en werktijdverkorting op de arbeidsduur, en daarmee op de arbeidsmarktsituatie, duidelijk waarneembaar. In de recessiejaren 1967, 1975 en 1983 was de feitelijke arbeidsduur per werknemer 1 à 2% lager dan zonder werktijdverkorting en vermindering van overwerk het geval zou zijn geweest³. Voor de nijverheid, waar het overwerk en de werktijdverkorting zich in hoofdzaak voordoen, komt men tot wat hogere waarden. Sinds de jaren zestig heeft zich in de Bondsrepubliek overigens een structurele vermindering van het overwerk voorgedaan, dit in tegenstelling tot het Verenigd Koninkrijk, waar het overwerk ook nu nog op grote schaal voorkomt.

De conjunctuurgevoeligheid van de arbeidsduur kan worden bestudeerd met behulp van Eurostat-gegevens over de aangeboden arbeidsduur aan de nijverheidsarbeiders⁴. De aangeboden arbeidsduur wordt bepaald door de normale arbeidsduur per week en door overuren en werktijdverkorting. (Deze componenten komen niet afzonderlijk in de statistiek tot uiting.) Factoren als ziekteverzuim, vakantie en rooster-vrije dagen zijn niet van invloed op de aangeboden arbeidsduur.

Deze arbeidsduur is in de beschouwde landen sinds de jaren zestig in het algemeen gedaald, het sterkst in België en Frankrijk. De laatste jaren was deze daling kleiner dan voorheen (zie tabel 1 en de figuur). De daling is niet overal monotoon verlopen; een (tijdelijke) stijging blijkt tot de mogelijkheden te behoren.

* Werkzaam bij het CBS. Dit artikel werd op persoonlijke titel geschreven.

1. Vgl. Eurostat, *Working time statistics. Methods and measurement in the European Community*, Luxemburg 1984.

2. Vgl. G. Bry, *The average workweek as an economic indicator*, NBER 1959.

3. Zie H. Kohler en L. Reyher, *Arbeitszeit und Arbeitsvolumen in der Bundesrepublik Deutschland 1960-1986*, Neurenberg 1988.

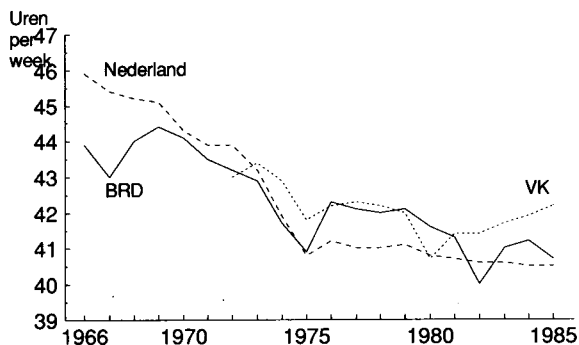
4. Zie de jaarlijkse Eurostat-publicatie *Werkgelegenheid en werkloosheid*.

Tabel 1. Aan de nijverheidsarbeiders aangeboden arbeidsduur, 1970-1985, in uren per week, oktobercijfers

	BRD	Frankrijk	België	Nederland	VK
Niveaus					
1970	44,1	45,9	42,7	44,3	
1975	40,9	42,4	37,1	40,8	41,8
1980	41,6	40,9	35,7	40,8	40,7
1985	40,7		35,7	40,5	42,2
Jaarlijkse % mutaties^a					
Gemiddeld	-0,5	-1,2	-1,2	-0,7	-0,1
Standaardafwijking	1,7	0,8	2,8	1,1	1,4

a. Frankrijk 1970-1984, VK 1972-1985.

Figuur. Aan de nijverheidsarbeiders aangeboden arbeidsduur

De fluctuaties in de aangeboden arbeidsduur zijn het grootst in België en de Bondsrepubliek en het kleinst in Frankrijk en Nederland. Dit blijkt uit de standaardafwijkingen van de jaarlijkse mutaties, zoals vermeld in de tabel. Een wat wisselvallig verloop van de arbeidsduur hoeft niet een verband met de conjunctuur te impliceren. In de Bondsrepubliek en het Verenigd Koninkrijk echter is er een waarneembare relatie tussen de ontwikkeling van de aangeboden arbeidsduur en die van de werkgelegenheid (in de nijverheid)⁵. Positieve mutaties van de arbeidsduur, zoals in 1976 en 1983, werden gevolgd door een relatief gunstige ontwikkeling van de werkgelegenheid, terwijl de dieptepunten in de werkgelegenheidsontwikkeling werden voorafgegaan door een tamelijk sterke daling van de arbeidsduur. Dit wordt geïllustreerd door de regressie van de werkgelegenheidsmutaties op die van de arbeidsduur, die voor de Bondsrepubliek en het Verenigd Koninkrijk een significant verband laat zien (zie tabel 2).

Dit alles leidt voor Nederland tot de voorzichtige conclusie dat de arbeidsduur in de nijverheid hier wat minder flexibel is dan met name in de Bondsrepubliek en het Verenigd Koninkrijk, hetgeen kan worden toegeschreven aan de ge-

Tabel 2. Regressie van de mutaties van de werkgelegenheid op die van de aangeboden arbeidsduur in het voorafgaande jaar in de nijverheid, 1966-1985, t-waarden tussen haakjes^a

	BRD	Frankrijk	België	Nederland	VK
Constante	-0,46 (-1,03)	-0,21 (-0,28)	-1,69 (-3,60)	-1,19 (-2,12)	-2,37 (-3,67)
Arbeidsduur	0,68 (2,63)	0,51 (0,93)	0,26 (1,54)	0,59 (1,23)	1,02 (2,14)
R ²	0,29	0,05	0,12	0,08	0,29

a. Frankrijk 1966-1984, VK 1970-1985.

ringe omvang van overwerk en werktijdverkorting in ons land.

Deeltijdarbeid

De deeltijdarbeid is sterk geconcentreerd in sommige delen van de dienstensector, in het bijzonder in de traditionele vrouwenberoepen. Het percentage vrouwen onder de deeltijdwerkers bedraagt in de Europese landen veelal 80 of meer. Naast deze overeenkomsten zijn er grote verschillen tussen de landen wat betreft de deeltijdarbeid. Het aandeel van de deeltijdbanen in de totale werkgelegenheid kan uiteenlopen van minder dan 10% tot 25%. Wat dit betreft is Nederland in de laatste jaren snel doorgestoten naar de top. Tussen deeltijdbanen zijn er overigens grote verschillen, bij voorbeeld qua omvang (van meer dan 30 tot minder dan 10 uur per week) en kwalificatieniveau.

Rekenkundig gezien is het aandeel van de deeltijdbanen in de werkgelegenheid mede afhankelijk van het aantal voltijdbanen. Anders gezegd, er is aanleiding zowel de voltijdarbeid als de deeltijdarbeid te relateren aan de omvang van de bevolking in de beroepsgeschiedte leeftijd. Dit geldt speciaal voor de vrouwen, die immers veel meer dan mannen in deeltijd werken.

Men stuit dan al snel op het bekende verschijnsel dat in Nederland de arbeidsparticipatie van vrouwen in vergelijking met de omringende landen laag is (zie tabel 3). Slechts 35% van de vrouwen in de beroepsgeschiedte leeftijd heeft in Nederland een werkkring. In België ligt dat cijfer niet veel hoger, maar in dat land ligt het accent veel zwaarder op de voltijdarbeid. De situatie is daar heel anders. Alleen in Nederland wordt nog raar opgekeken als gehuwde vrouwen een hele baan hebben. Wat betreft de deeltijdparticipatie wordt Nederland echter alleen overtroffen door het Verenigd Koninkrijk, waar overigens – door het hogere participatieniveau – het aandeel van de deeltijdarbeid in de werkgelegenheid lager is.

De verschillen tussen Nederland en de omringende landen hangen samen met demografische ontwikkelingen. Tot in de jaren zestig zijn de geboortecijfers in Nederland aanmerkelijk hoger geweest dan in de omringende landen en economische zelfstandigheid van de (gehuwde) vrouw werd hier in brede kring als onwenselijk beschouwd. Een buitenlandse waarnemer meende in 1970 dat Nederland wat betreft de inschakeling van de vrouw bij de beroepsarbeid zo terughoudend was dat een verhoging van het percentage

Tabel 3. Beroepsarbeid door vrouwen in 1985, in procenten

	BRD	Frankrijk	België	Nederland	VK
Vrouwen 14-64 jaar					
Volledige werkweek	33	38	29	17	29
Gedeeltelijke werkweek	14	10	8	18	23
Werkt niet ^a	53	52	63	65	48
Totaal	100	100	100	100	100
Gehuwde vrouwen 14-64 jaar					
Volledige werkweek	25	38	30	10	25
Gedeeltelijke werkweek	19	13	9	22	29
Werkt niet ^a	57	49	61	68	46
Totaal	100	100	100	100	100

a. Incl. werkloos/werkzoekend zonder werkkring.

Bron: Eurostat, *Steekproefenquête naar de arbeidskrachten*, 1985.

5. De cijfers over de werkgelegenheid zijn ontleend aan OESO, *Labour Force Statistics*, Parijs, 1988.

vrouwelijke arbeidskrachten zou uitblijven en de achterstand ten opzichte van de andere Westeuropese landen in stand zou blijven⁶. Deze prognose is ten dele onjuist gebleken, mede als gevolg van de opkomst van de deeltijdarbeid. Het percentage vrouwelijke arbeidskrachten steeg van ongeveer 25 in 1970 tot ca. 35 nu, waarbij het aandeel der deeltijdwerkers sterk groeide. De achterstand ten opzichte van de omringende landen is echter grotendeels gebleven⁷, hoewel de hogere geboortecijfers al lang tot het verleden behoren.

Blijft de vraag naar de oorzaken van de groeikracht van de deeltijdarbeid in Nederland. Want dat er een belangrijke groei is opgetreden staat vast⁸. In de jaren 1971-1979 groeide het aantal werknemers met een werkweek van minder dan 25 uur (exclusief scholieren/studenten) geleidelijk van 270.000 tot 470.000, dus een tamelijk constante groei van 7% per jaar. In de periode 1977-1985 steeg het aantal werkzame personen met een werkweek van minder dan 35 uur met gemiddeld 6% per jaar. Een andere bron geeft voor dezelfde periode een groei van het aantal deeltijdbanen met ruim 4% per jaar te zien, op basis van een weer wat andere definitie⁹. Een forse, wellicht afnemende, groei van gemiddeld ca 6% per jaar sinds het begin van de jaren zeventig mag als vaststaand worden aangenomen.

Men verklaart deze groei soms uit de behoefte van vrouwen om in deeltijd te werken, maar er zijn ook vrouwen (en mannen) die een volledige baan wensen en een soortgelijke groei heeft zich bij de voltijdbanen in het geheel niet voorgedaan. Ook het verschil met de buurlanden kan langs deze weg moeilijk verklaard worden. De bereidheid om in deeltijd te werken is niet meer dan een voorwaarde voor de groei van de deeltijdarbeid.

Waarschijnlijk heeft aanvankelijk een tekort aan vrouwen die op voltijdbasis wilden werken een belangrijke rol gespeeld. In de laatste 10 à 15 jaar kan dit echter niet doorslaggevend zijn geweest. Andere motieven als flexibilisering, loonkostenmatiging en – bij de overheid, – herverdeling van arbeid zijn op de voorgrond getreden.

Deeltijdarbeid hoeft overigens niet altijd goedkoper of gunstig voor de organisatie te zijn. In feite treft men de deeltijdarbeid (dan ook) slechts in enkele sectoren aan. Misschien is in Nederland deeltijdarbeid goedkoper dan voltijdarbeid waar het gaat om eenvoudig werk en dan vooral in de vorm van kleine deeltijdarbeid (minder dan 15 uur per week). Er zijn dan geen of weinig trainingskosten, de werknemer valt veelal buiten een eventuele pensioenregeling en het aantal improductieve uren kan zo in sommige gevallen worden beperkt¹⁰. Ook bij meer gekwalificeerde arbeid kan er een kostenvoordeel zijn, bij voorbeeld als er gekozen moet worden tussen het in dienst nemen (c.q. houden) van ervaren deeltijdwerkers en het aantrekken van jongeren zonder beroepservaring. Het kostenaspect van de deeltijdarbeid kan in andere (EG-)landen anders zijn dan in Nederland, bij voorbeeld door verschillen in wetgeving. Het kostenvoordeel van kleine deeltijdbanen is een verschijnsel dat ook in het Verenigd Koninkrijk aanwezig wordt geacht¹¹.

Het belang van het onderscheid tussen kleine en grote deeltijdarbeid wordt geïllustreerd door de werkgelegenheids-cijfers in tabel 4. In de periode 1977-1985 is de kleine deeltijdarbeid sterker gegroeid dan de grote. Er is ook een verschil in kwalificatieniveau tussen kleine en grote deeltijdarbeid. In de hoger gekwalificeerde beroepen (leerkrachten, verplegenden, administratieve functies) komt vooral grote deeltijdarbeid voor. Bij het lager gekwalificeerd werk (schoonmaak- en huishoudelijk personeel) is juist de kleine deeltijdarbeid belangrijk. Men ziet in de tabel dat het aantal voltijdwerkers in de geselecteerde beroepsgroepen in de meeste gevallen in 1985 ongeveer gelijk of lager was dan in 1977. (De beroepsgroep verplegenden vormt een markante uitzondering.) Dit maakt het aannemelijk dat de oorzaken van de groei van de deeltijdarbeid overwegend aan de vraagkant moeten worden gezocht. Een gelijkblijvend of inkrim-

pend aanbod van voltijdwerkers in de beschouwde periode is immers weinig plausibel.

Samenvatting

In dit artikel zijn enige aspecten van de relatie tussen arbeidsduur en werkgelegenheid belicht door middel van een internationale vergelijking. De arbeidsduur in de nijverheid bleek in Nederland weinig samenhang te vertonen met de ontwikkeling van de werkgelegenheid in die sector. Een dergelijke relatie is wel zichtbaar in de Bondsrepubliek en het Verenigd Koninkrijk, waar op ruimere schaal van overwerk en/of werktijdverkortening gebruik wordt gemaakt.

Deze geringe flexibiliteit van de arbeidsduur in de nijverheid contrasteert met de snelle opkomst van de deeltijdarbeid die Nederland sinds de jaren zestig kent. De arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland wordt nog steeds gekenmerkt door een laag niveau. Als tweede opvallende kenmerk is daar een uitzonderlijk hoog percentage deeltijdwerkers (meer dan 50) bijgekomen. De verklaring van de krachtige groei van de deeltijdarbeid moet vooral aan de vraagkant van de arbeidsmarkt worden gezocht.

A. Corpeleijn

Tabel 4. Werkzame personen naar beroepsgroep en normale arbeidsduur in uren per week, 1977-1985^a

	1977				1985			
	niveau x 1.000 personen				index 1977 = 100			
	<15	15-34	≥35	totaal	<15	15-34	≥35	totaal
Verplegenden e.d.	10	23	140	172	208	283	132	156
Leerkrachten	22	117	84	223	191	115	119	124
Secretaressen e.d.	4	31	93	128	168	157	101	117
Boekhouders, kassiers e.d.	6	27	224	257	252	176	104	115
Administratieve functies n.e.g.	13	46	315	374	147	172	90	102
Winkelpersoneel e.d.	20	48	148	215	226	140	95	117
Huishoudelijk/ verzorgend pers.	53	45	58	156	134	136	87	117
Schoonmaakpersoneel	33	29	37	99	211	112	100	140
Overige beroepen	44	182	2908	3135	214	159	97	102
Totaal	205	548	4006	4759	187	151	98	108

a. Personen met meer dan één werkkring zijn slechts eenmaal geteld, en wel op basis van de werkkring waaraan de meeste tijd werd besteed. Bron: CBS, *Arbeidskrachtentelling 1977* en idem, 1985.

6. J.P. Windmuller, *Arbeidsverhoudingen in Nederland*, Utrecht/Antwerpen, 1970, blz. 309.

7. De ontwikkelingen in de omringende landen lopen overigens uiteen, zodat er op dit punt nuanceringsmogelijk zijn.

8. De verwarring over de Nederlandse cijfers met betrekking tot de deeltijdarbeid is groot, vooral als gevolg van definitiewijzigingen e.d. Zeer hoge groeicijfers vindt men bij Chr. de Neubourg, *Unemployment, labour slack and labour market accounting*, Groningen, 1987; extreem lage cijfers geeft R.M. Lindley, *Prospects for European labour demand*, *European Journal of Population*, 1987, blz. 383-410.

9. Zie respectievelijk CBS, *Arbeidskrachtentelling 1979*, blz. 37, CBS, *Arbeidskrachtentelling 1985*, blz. 20 en CBS, *Supplement van de Sociaal-economische maandstatistiek 1987*, nr. 5, blz. 14.

10. Zie CBS, *Supplement Sociaal-economische maandstatistiek*, 1985 nr 8. In het hier opgenomen artikel over beloning van deeltijdarbeid blijkt inderdaad een laag uurloon bij kleine deeltijdbanen.

11. M. Emerson, *Regulation and deregulation of the labour market*, *European Economic Review*, 1988, blz. 775-817.